

HARTA ‘CUMNATE’ (VOC.) – ALRR. SINTEZĂ III. ASPECTE LEXICO-SEMANTICE ȘI MORFOLOGICE

LA CARTE ‘BEAU-FRÈRE’ (VOC.) – ALLR. SINTEZĂ III.
DES ASPECTS LEXICO-SÉMANTIQUES ET MORPHOLOGIQUES

(Résumé)

Les éléments lexicaux analysés reflètent la variété des moyens linguistiques de marquer le vocatif au niveau dialectal. Morphologiquement, on a identifié un système d’opposition: *-e/-ule*, *-e/-ø*, *-o/-e* et, aussi, les interjections à valeur pragmatique *mă/măi*, *bă/băi*. Le plus fréquent terme est ‘cumnate’, d’origine latine. Même les termes d’origine hongroise (*şogor*) ou slave (*ćaća*) sont adaptés aux caractéristiques morphologiques de la langue roumaine. La désinence plus répandue est *-e* mais la désinence *-ule* est assez rarement utilisée au niveau des patois dacoroumains.

Mots-clés: dialectologie, vocatif, sémantique, pragmatique.

1. Propunem un comentariu lexico-semantic și morfologic al termenilor referitori la ‘cumnat’ (vocativ), pe baza listei realizate de autoare în cadrul proiectului *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză III*, coordonat de Nicolae Saramandu. Din colectivul de lucru fac parte: Manuela Nevaci, Ionuț Geană, Irina Floarea, Mihaela Morcov, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Mara Iuliana Manta. Lista reunește materialul dialectal din cele opt atlase lingvistice regionale și din materialul inedit pus la dispoziție de autorii atlaselor lingvistice regionale.

2. Caz al adresării, vocativul respectă indicarea explicită de către locutor a alocutorului, ca destinatar al mesajului imperativ, al celui asertiv sau al celui interogativ (cf. GALR 2008: 72). Substantivele comune care au vocativ sunt,

cu precădere, nume personale generice (bărbat, femeie, fată etc.), nume de rudenie sau cuvinte indicând relații interpersonale. Numărul mare de forme, ca și frecvența folosirii lor pentru clasa numelor de rudenie, s-ar putea explica prin sensibilitatea specială a limbii române față de categoria animatului (cf. DSL 2001: 573).

Vocativul se marchează obligatoriu prin intonație, marca desinențială, atunci când apare, dublând-o pe cea suprasedimentală (*idem*: 573). Caracterul specific al acestei intonații este dat de faptul că „accentul vocativului este muzical și de intensitate (silaba accentuată a vocativului este rostită pe un ton mai înalt decât celelalte), pe când cel de la nominativ este doar de intensitate” (Vasiliu 1956: 8).

În limba română, vocativul cunoaște o marcă exclusiv prin intonație, forma fiind identică cu a nominativului nearticulat ori cu a nominativului articulat definit (colocvial) sau o marcă dublă (prin intonație și desinență), cu desinențe specifice: *-e* și *-ule*, pentru masculin singular¹. Preferința pentru o anumită desinență este discutată de I. Coteanu din perspectiva morfologică, dar și din cea pragmatico-socială: „Desinențele sunt condiționate nu numai de structura substantivului la care se adaugă, ci și de starea de spirit și de gradul de familiaritate dintre cel care îl utilizează și cel cărui îi e adresat” (Coteanu 1990: 243). Aceste condiționări justifică apariția a două sau trei forme de vocativ pentru același termen: *cumnáte/cumnátule*; *șógore/șógor* etc.

Vocativul masculin *-e* este latin, iar *-ule* este format în interiorul limbii române din articolul enclitic masculin singular *-(u)l* la care s-a atașat desinența caracteristică vocativului în *-e* (Vasiliu 1956: 9). Acest tip de vocativ este o inovație, foarte rar atestată în limba veche².

3. Harta *Cumnate* (vocativ) (v. *Anexa*) pune în evidență cinci termeni principali, cu variante morfologice și/sau fonetice: *cumnáte*, *șógore*, *zíhere*, *fráce*, *ćáća*. Cuvântul *cumnat* (< lat. *cognatus* ‘rudă’) „și-a restrâns sensul în latina populară la cel al cuvântului românesc *cumnat*, cum o dovedesc continuatorii cuvântului în italiană, vechea sardă, occitană, catalană, spaniolă și portugheză” (Sala 2006: 60, 68).

Aria lui de răspândire acoperă cea mai mare parte din rețeaua cartografică a graiurilor dacoromâne, cu excepția Maramureșului, unde acest grad de rudenie este desemnat prin alte lexeme și unde termenul, în formă apocopată, precedat de interjecția *măi* (*măi cumnă*) este înregistrat doar în punctul cartografic 235. Substantivul are două forme de realizare a vocativului: cu desinența

¹ „Selecția uneia sau a alteia dintre formele posibile răspunde unor distincții de registru și de uz stilistic” (GBLR 2010: 62).

² „*-ule* nu s-a putut constitui decât după generalizarea articolului hotărât și după amușirea lui *-l* final, după secolul al XVI-lea (până în secolul al XVII-lea *-ule* nu apare)” (Coteanu 1958: 213).

-e și cu desinența *-ule*. În ambele cazuri, marcarea desinențială este dublată de cea suprasedimentală. *Cumnáte* formează cea mai mare arie morfologică, asociindu-se cu mijloace lingvistice din aceeași clasă funcțională, interjecția de interpelare: *mă/măi, bă/băi*. Prima serie de interjecții este înregistrată în toate graiurile dacoromâne, fie în poziție inițială (*mă/măi cumnáte*), fie în poziție finală (*cumnáti măi* într-un punct din Bucovina). Deși apar în variație liberă, prima serie de interjecții exprimă un grad mai înalt de respect¹ față de seria următoare, marcată prin grad redus de respect (formă de realizare a politeții pozitive).

Bă și *băi* însoțesc vocativul, ca interjecții de interpelare, în graiurile din Bucovina, Muntenia și Dobrogea, în poziție inițială (predominantă) și în poziție finală (un punct din Bucovina), marcând intensitatea chemării: *cumnáti bă*.

Vocativul cu desinența *-ule* (*cumnátule*) apare izolat (două puncte din Transilvania și câte un punct din Bucovina și din Muntenia), dovadă a neproductivității/noutății acestei desinențe la nivelul graiurilor.

În Maramureș (două puncte) și în Transilvania, este înregistrată forma apocopată *cumná*, vocativul fiind marcat și prin interjecția *măi* (doar în Maramureș).

Termenul *șogor* (< magh. *sógor* – CDER) folosit în Banat, Crișana, Maramureș și Transilvania (cele mai multe puncte cartografice) are cele mai variate mijloace lingvistice de realizare a vocativului: marcarea desinențială (-e), formă omonimă cu nominativul și formă apocopată (cf. *Tratat* 1984: 333). Vocativul format cu desinența *-e* este marcat suprasedimental, fie ca în limba de origine, fie cu deplasarea accentului: *șógore, șogóre*. Același fenomen fonetic apare și atunci când substantivul în vocativ este precedat de interjecții de interpelare: *mă/măi șógore/șogóre, hai ~*. Se distinge o diferență pragmatică în folosirea acestor interjecții: *mă/măi* (politețe pozitivă), *hai* (politețe negativă). Forma apocopată *șogó* este predominantă în Maramureș, dar este înregistrată și în trei puncte cartografice din Crișana. Marcarea morfologică a vocativului este dublată, și în acest caz, de cea suprasedimentală și de cea lexicală (interjecția *mă/măi*). Suprasedimental, intensitatea apelării este redată fie prin accent melodic (cf. Vasiliu 1956: 8), fie prin accent secundar: *măi șogó, măi șogò*.

Zíhere, fráce, cáca formează arie lexicală în Banat. Cei trei termeni sunt interesați din punct de vedere semantic, pentru că se caracterizează prin extinderea sensului: *ginere* (< lat. *gener, -eri*) desemnează fie ‘soțul unei femei considerat în raport cu părinții acesteia’, fie ‘mirele’, în registrul popular (DEX); *frate* (< lat. *frater, -tris*) ‘persoană de sex masculin considerată în raport cu altă persoană (indiferent de sex), născută din aceiași părinți sau numai

¹ Pentru subdialectul muntean, *mă* și *măi* exprimă un grad mai înalt de politețe față de alte interjecții (*Tratat* 1984: 185).

din același tată sau numai din aceeași mamă' (DEX); *ćáćă* este de origine slavă¹ (*ćika*), desemnând în limba sârbă fie sensul 'tată', fie 'o persoană mai în vârstă' (cf. Tomici 2005). În aceste cazuri, este vorba de o marcă afectivă a gradului de rudenie și, implicit, de realizare a politeții pozitive.

Žíhere este marcat cazual uprasegmental, dar apare și precedat de interjecție (*mă/măi*), sau determinat de adjectival posesiv (marcă a politeții pozitive și de identificare a alocutorului): *žíners-măi*.

Fráće este, prin conținutul semantic, o formă de realizare a politeții pozitive; vocativul, identic cu nominativul, este marcat suprasegmental și precedat de interjecția *măi*.

Ćáca are forme diverse de realizare a vocativului: formă omonimă cu nominativul, nearticulat și articulat cu articol hotărât (*ćáćă, ćáca*); cu marcă desinențială, *-o* și *-e* (*ćáćo, ćáće*); de asemenea, vocativul este întărit prin interjecțiile *mă* și *ai* (< *hai*).

Câțiva termeni, care nu formează arie lingvistică/morfologică, pun în evidență diversitatea lexicală și semantică prin care este desemnat acest grad de rudenie: *něică/něica, náňa* (Banat), *néne* (Moldova), (*măi*) *cúscre* (Maramureș). Pentru fiecare dintre aceștia, vocativul are forme omonime cu nominativul, fiind marcat doar prin intonație. Fiind vorba de termeni a căror semnificație de vârstă mai înaintată este implicită, fiecare dintre ei exprimă un grad înalt de respect.

4. În privința elementelor lexicale, Banatul se caracterizează prin cea mai mare varietate de termeni care desemnează gradul de rudenie analizat: *cumnáte, (mă) șógore, (mă/măi) žíhere, (măi) fráće, ćáćă* (cu variante morfologice), *něică, náňa*. Vocativul se realizează prin următoarele mărci desinențiale: *-e* (*cumnáte, șógore, ćáće*), *-o* (*ćáćo*), sau prin forme omonime cu nominativul, nearticulat ori cu articol enclitic (*něică/něica, ćáćă/ćáca*), marcate suprasegmental.

În Crișana, sunt înregistrați termenii: *cumnáte, (mă/măi) șógore/șogóre, (mă/măi) șógor, (măi) șogó, măișogó*. Vocativul este realizat prin desinența *-e*, prin forme omonime cu nominativul (marcate suprasegmental și precedate de interjecții de interpelare) și prin forme apocopate.

Maramureșul se remarcă prin folosirea formelor apocopate (*măi*) *șogó, (măi) cumná*, particularitate caracteristică acestei zone.

În graiurile din Transilvania, doi termeni desemnează legătura de rudenie analizată: *cumnát* și *șógor*. Vocativul este marcat prin desinențe specifice *-e/-ule* (*cumnáte, cumnátule, șógore*), prin deplasarea accentului (*șógore/șogóre*), prin forme apocopate (*cumná*).

În Moldova și Bucovina apare doar termenul comun cu limba literară, *cumnat*, cu opozițiile desinențiale *-e* (productiv) / *-ule* (neproductiv). O

¹ Termenul din slavă apare și în meglenoromână: *ćică* 'unchi' (*Tratat* 1984: 547).

particularitate a acestor graiuri o constituie poziția finală a interjecției: *cumnáti măj*, *cumnáti bă*.

În Muntenia, Dobrogea și Oltenia, pentru același termen, *cumnat*, vocativul se formează prin desinența *-e* (predominantă) sau *-ule* (punctul 710 din Dobrogea). Marcarea desinențială este dublată de cea suprasedgmentală și de interjecțiile *mă* și *bă*, care fac distincția între grade diferite de respect.

5. Distribuția geografică a termenilor folosiți cu accepția ‘cumnat’ impune câteva observații. Cel mai bine reprezentat din punctul de vedere al frecvenței și al distribuției geografice (apare în toate zonele, cu excepția Maramureșului) este substantivul de origine latină *cumnát*. Desinența cea mai frecventă pentru a marca vocativul este *-e* (de asemenea, de origine latină). Desinența *-ule* apare sporadic (patru puncte), putând fi considerată accidentală la nivelul graiurilor. O altă formă frecventă de realizare a vocativului este omonimia cu nominativul și/sau cu interjecțiile de interpelare, care, la nivel dialectal, au valoare afectivă bine delimitată (de exemplu, *mă* și *bă* în Muntenia, Dobrogea și Oltenia; v. nota 3).

Termenul împrumutat din maghiară, *şógor*, este adaptat mijloacelor morfologice și lexicale ale limbii române de marcarea casuală: desinența *-e*, deplasarea accentului, interjecțiile.

În Banat, sunt folosiți doi termeni de origine latină (*ginere* și *frate*) și unul de origine sârbă, de asemenea adaptat flexiunii nominale din limba română: desinențele *-e* și *-o* (după modelul *tato*¹, regional, cf. DLR).

Ceilalți termeni înregistrați, folosiți sporadic, exprimă gradul de familiaritate dintre cel care utilizează apelativul și cel căruia îi este adresat sau forme graduale ale politeții pozitive.

SURSE

ALLR. *Sinteză III: Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză (ALRR. Sinteză)*, coordonator: Nicolae Saramandu, colectiv de elaborare: Irina Floarea, Ionuț Geană, Mara Iuliana Manta, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, București, Editura Academiei Române [sub tipar].

BIBLIOGRAFIE

Coteanu, Ion, 1990, *Gramatică. Stilistică. Compoziție*, București, Editura Științifică.

¹ Vocativul în *-o* se realizează la substantivele comune sau proprii cu desinența la nominativ singular în *-ă*: *tato*, *neico* (*Tratat* 1984: 259).

- Coteanu, Ion 1958, „Ce este *-ule* la vocativ”, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, Editura Academiei Române, p.213–216.
- Sala, Marius 2006, *De la latină la română*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Tomici, Mile, 2005, *Dicționar român-sârb*, București, Editura Academiei Române.
- Vasiliu, Laura 1956, „Observații asupra vocativului în limba română”, în *Studii de gramatică*, vol. I, București, Editura Academiei, p. 5–23.

SIGLE

- CDER: Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura „Saeculum I. O.”, 2001.
- DEX: *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a. Conducătorii lucrării: Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998.
- DLR: *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Iordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu, acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, 1965–2010.
- DSL 2001: Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira.
- GALR 2008: Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, I, *Cuvântul*, București, Editura Academiei Române.
- GBLR 2010: Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Gramatica de bază a limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Tratat* 1984: Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura „Scrisul Românesc”.

Mara Iuliana Manta
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București

